
OBSAH

Úvod / 7

Kapitál a společnost / 11

Milan Hlavačka: *O trhu a kapitálu poprvé souhrnně, teoreticky a česky.*

Josef Kaizl a jeho učebnice národního hospodářství / 13

Jiří Pokorný: *Rozpory a dohody kapitálu a práce: Odbory / 26*

Jan Štemberk – Ivan Jakubec: *Návrat státního kapitálu do železničního podnikání? Okolnosti přípravy a aplikace tzv. sekvestračního zákona / 36*

Marie Malivánková Wasková: *Plzeňský kulturní kalendář před polovinou 19. století. Doplnky podle účtů městského Ústavu chudých / 51*

Marek Krejčí: *Plzeňský průmysl Jindřicha Chylíka. Průmysl jako předmět historického výzkumu / 68*

Petr Popelka – Jana Davidová-Glogarová – Jaroslav David: *Selfmademan. Sociální fenomén a umělecká figura kultury rodičího se kapitalismu / 77*

Blanka Hemelíková: *Portrét jednoho průmyslníka / 90*

Kapitál a město Praha / 95

Petr Šámal: *Architektonický dekor jako byznys. Materiál, technologie, marketing a cenová politika / 97*

Martina Power – Veronika Knotková: *Městská pojišťovna – první obecní finanční instituce v Praze / 109*

Tomáš Dvořák: *Kvelby, krámy, hokynáři. Rozmístění a fungování hokynářských krámů v Praze před rokem 1900 / 124*

Média a knižní trh / 135

Luboš Velek: *Mediální byznys v Čechách na příkladu tiskového impéria Jana S. Skrejšovského / 137*

Michal Charypar: *Románová bibliotéka Kateřiny Jeřábkové jako vydavatelský podnik / 160*

Bohumil Jiroušek – Martina Halamová: *Kritika literárního trhu v publicistice Vítězslava Háška / 175*

Ladislav Futtera: „*Knihy, jež poznamenány jsou hvězdičkou, vřele čtenářstvu poručeny činíme.*“ Věstník bibliografický jako nástroj kultivace českého knižního trhu / **183**

Jan Budňák: „*Bezcenné knihy vůbec nepůjčovány.*“ Výchova a chování dělnických čtenářů po roce 1900 na příkladu knihovny Dělnické akademie / **195**

Eva Blinková Pelánová: „*Moderní ukájení“ a citová výchova v kontextu literárního naturalismu. Dvě výrazné možnosti ve fikčním světě?* / **207**

Veronika Faktorová: „*Udělat velký šrum.*“ Karel Klostermann v péči nakladatele Vilímka / **221**

Umění prodat (se) / 235

Lívia Laifrová – Alena Hönigová: *Inovativní působení českých klavíristů Jana Ladislava Dusíka, Ludvíka Václava Lachnitha a Františka Nikodima v centrech hudebního průmyslu (1801–1829)* / **237**

Olga Mojžíšová: *Jak zhodnotil svá díla Bedřich Smetana?* / **259**

Ľubica Schmarcová: *K formovaniu symbolického kapitálu v iniciačnej fáze utvárania slovenskej romantickej generácie* / **269**

Berenika Zemanová: *Strasti divadelního podnikatele na vrcholu gründerské éry. Ředitel Carl Joseph Bertalan o situaci provinčních divadel v Předlitavsku* / **281**

Jan Mergl: *Řemeslo jako kapitál* / **292**

Petra Trnková: *Padělky ve věku mechanické reprodukce aneb Bankovky v rukou fotografů v polovině 19. století* / **298**

Lucie Česká: *Právo na obraz. Obchod s obrazy v barvotisku v uměleckém salonu Mikoláše Lehmannna* / **311**

Petra Kolářová: *Monsieur Capital. K ikonografii mamonu a peněz v díle Františka Kupky* / **321**

Seznam vyobrazení / 333

Jmenný rejstřík / 338

Autoři příspěvků / 351

Přehled plzeňských mezioborových sympozií

k problematice 19. století a dosud vydaných sborníků / 355

ÚVOD

Během více než čtyřicetileté nepřerušené tradice plzeňských mezioborových sympozií nebyly ekonomické otázky jako téma k diskusi dosud akcentovány. Pro 44. ročník jsme zvolili jako východisko fenomény trhu a kapitálu. V důsledku ekonomického vývoje českých zemí během „dlouhého“ 19. století už trh pro většinu populace nepředstavoval jen víceméně předvídatelné místo nákupu a prodeje komodit, ale nabyl i povahy abstraktní veličiny související v mnoha ohledech například s morálkou a politikou. Nutnost vstupovat se svou produkcí na trh a přizpůsobovat se jeho zákonitostem též zásadně změnila pravidla a výsledky kulturní produkce. Kapitál se v průběhu 19. století stal zásadním předmětem intelektuálních reflexí a spolu s dalšími koncepty rozvíjejícího se ekonomického myšlení postupně pronikal do povědomí všech společenských vrstev.

Ikonický *Kapitál* Karla Marxe byl do češtiny přeložen až v roce 1913,¹ významu ekonomie a její teoretické reflexe si však česká společnost byla vědoma podstatně dříve. Pojmy trhu a kapitálu byly považovány za klíčové už v polovině 19. století, umožňovaly totiž porozumět proměnám společnosti, které se odrážely v politice, hospodářství i kultuře celé Evropy. V lednu 1849 začaly v *Moravských novinách* vycházet Listy politické, v nichž nepodepsaný autor objasňoval podstatu ekonomických vztahů jistě Ludmile a současně ji co možná nejprístupnější formou přibližoval širokému publiku.² Pisatelem listů byl František Matouš Klácel, jenž po důkladných přípravách a s oporou ve spisu Lorenze von Stein *Der Socialismus und Communismus des heutigen*

¹ KARL MARX, *Kapitál, Kritika politické ekonomie* 1/1–2, přel. THEODOR ŠMERAL – LUDVÍK TOŠNER, Praha 1913–1914.

² JAROSLAVA JANÁČKOVÁ, Adresátka v Klácelových Listech přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu, in: STANISLAV VOSYKA (ed.), *František Matouš Klácel: Filosof, spisovatel a novinář*, Česká Třebová 2008, s. 85–91, cit. s. 89.

Frankreichs vysvětlil pozadí revolucí ve Francii i střední Evropě a vyložil význam slov jako „kapitál“, „proletariát“, „socialismus“ nebo „komunismus“.³ *Slovník naučný*, jehož přípravu řídil národohospodář František Ladislav Rieger, se ve svazku vydaném v roce 1865 při definici kapitálu vracel k základům ekonomické vědy, jež v 18. století položil Adam Smith.⁴ Na sklonku 19. století, kdy už byl do češtiny přeložen Kautského výklad Marxovy ekonomie,⁵ pak *Ottův slovník naučný* informoval: „*Pojem kapitálu náleží k nejdůležitějším, a přitom nikoliv nejjednodušším pojmům národohospodářským.*“⁶ Autor rozsáhlého hesla po shrnutí známých významů termínu upozornil na jeho úzkou souvislost s tzv. dělnickou otázkou a nakonec navrhol, aby se „*kapitalizaci umožněné vykořisťováním*“ čelilo sociálně-politickým zákonodárstvím, včetně progresivního zdanění.⁷

K diskusi nad problematikou trhu a kapitálu v české společnosti a kultuře „dlouhého“ 19. století jsme oslovili odborníky z různých vědních oborů a požádali je, aby v souvislosti s tématem představili výsledky svého aktuálního bádání. Přístup k mnohovrstevné problematice otevírá v úvodním bloku studií, nazvaném *Kapitál a společnost*, průhled Milana Hlavačky do intelektuální reflexe kapitálu a dalších ekonomických témat v době, kdy kapitalismus procházel ve střední Evropě první velkou krizí. Hlavačka připomíná, v jakých souvislostech se v českém prostředí konstituovala odborná terminologie, která umožňovala ekonomickou problematiku reflektovat a diskutovat o ní. V sedmdesátých letech 19. století, kdy akademici debatovali o přednostech a nedostatech kapitalistické hospodářské soustavy, se už i ve střední Evropě organizovalo dělnictvo usilující zlepšit své životní a pracovní podmínky, anebo alespoň zamezit jejich stále hrozícímu zhoršování (příliš dlouhá pracovní doba, snadná ztráta zaměstnání, neexistence kompenzací v případě pracovních úrazů atd.). Jak ve svém příspěvku připomíná Jiří Pokorný, prostředkem tohoto boje byly zejména stávky (ať živelné, nebo organizované odbory), ale také kolektivní smlouvy nebo tzv. dělnické známky, jejichž udělení mělo zákazníkům signalizovat, že výrobce se ke svým zaměstnancům chová korektně. Míra, ve které běh událostí určoval stát prostřednictvím legislativy, je zřejmá nejen z nahlédnutí do poměrů pracujících vrstev. Na příkladu železničních společností, které při státních garancích čistých výnosů fakticky

³ „*Proletariát jest dítě procitlé osobnosti, vítězného kapitálu a zavedených mašin.*“ FRANTIŠEK MATOUŠ KLÁCEL, *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu*, Praha 1948, s. 46.

⁴ FRANTIŠEK LADISLAV RIEGER – JAKUB MALÝ (edd.), *Naučný slovník* 4. I–Lžidimítrij, Praha 1865, s. 536–537.

⁵ KAREL KAUTSKÝ, *Karla Marxa Ekonomické nauky*, přel. J. V., Brno 1889.

⁶ *Ottův slovník naučný* 13. Jana–Kartas, Praha 1898, s. 958.

⁷ *Ibidem*, s. 961.

nebyly nuceny racionalizovat svůj provoz a svým akcionářům přinášely zaručený příjem, Jan Štemberk a Ivan Jakubec odhalují nesoulad liberalismu s etablovanými morálními principy.

Marie Malivánková Wasková ve svém příspěvku zpřítomňuje kulturní život Plzně první poloviny 19. století z perspektivy účetních dokladů, dochovaných v souvislosti s výběrem poplatků za taneční zábavy a různé atrakce ve prospěch městského Ústavu chudých. Marek Krejčí obrací pozornost k národohospodářským úvahám Jindřicha Chylíka, jenž se ve svém plzeňském působišti na prahu světové války ohlížel za průběhem industrializace v 19. století. Petr Popelka, Jana Davidová-Glogarová a Jaroslav David se zaměřují na figuru selfmademana, která se během druhé poloviny 19. století rozšířila v žurnalistice a brzy pronikla též do beletrie. Podobně jako v případě dalších sociálních fenoménů byl i pohled na selfmademany ovlivňován nacionalismem a dalšími ideologiemi.

V bloku nazvaném *Kapitál a město Praha* konfrontujeme motivace různých aktérů tržních vztahů setkávajících se v kulisách kulturního a hospodářského centra Čech, které v druhé polovině 19. století viditelně expandovalo do okolní krajiny a v souvislosti s koncentrací kapitálu se měnila i jeho vnitřní uspořádanost. Tomáš Dvořák zpřístupňuje podobu i rozmístění hokynářských krámů, v nichž své potřeby uspokojovaly především nezamožné vrstvy. Provozovatelky a provozovatelé těchto živností, obsluhující zákazníky často od rána do večera, ve svých obchodech nezřídka také bydleli. Petr Šámal dává nahlédnout do fungování a cenové politiky sochařsko-štukatérských podniků, které v době stavebního boomu poslední čtvrtiny 19. století prezentovaly svou produkci pomocí katalogů a dalších typů reklamy. Martina Power a Veronika Knotková mapují činnost Pražské městské pojišťovny, jejíž založení z iniciativy obecní samosprávy bylo ve své době unikátem.

Blok *Média a knižní trh* uvádí studie Luboše Velka věnovaná Janu Stanislavu Skrejšovskému, upozorňující mimo jiné na způsoby, jakými si tento podnikatel obstarával kapitál potřebný k provozu mediálního impéria. Jím vydávaný deník *Politik* prosperoval, jak se ukazuje, nikoli proto, že byl vlasteneckým podnikem, ale za jeho čtenářskou oblibou i za hranicemi českých zemí zřejmě stály kvalitně vedené ekonomické rubriky. Z bohatých archivních pramenů vychází taktéž Veronika Faktorová ve studii sledující komunikaci Karla Klostermanna s nakladatelem Josefem Richardem Vilímkem. Dochovaná korespondence ukazuje rozmanité strategie maximalizace odbytu Klostermannových knih. Vhled do nakladatelské politiky poskytuje rovněž Michal Charypar v příspěvku věnovaném Bibliotéce českých původních románů historických i novověkých. Dobové reflexe fungování literárního trhu připomínají v příkladech z publicistiky Vítězslava Hálek Bohumil Jiroušek a Martina Halamová. Zatímco Hálek přisuzoval významnou roli literární

kritice, další významný aktér literárního života František Augustin Urbánek se snažil poměry kultivovat působením na nakladatele. Jeho úsilí, zaměřené především na potlačení komerčně úspěšných „krváků“, mapuje ve svém příspěvku Ladislav Futtera. O preferencích samotných čtenářů a snahách o jejich ovlivňování zpravuje sonda Jana Budňáka zaměřená na knihovnu Dělnické akademie.

Závěrečný blok *Umění prodat (se)* zahrnuje příspěvky soustředěné na problém uměleckého díla jako předmětu směny, který souvisel s potřebou existenčního zabezpečení tvůrců. Umělecký marketing na začátku 19. století tak pro hudební skladatele a klavíristy nemusel znamenat jen koncertní angažmá, ale i schopnost komercializovat své umění prostřednictvím úprav známých skladeb pro domácí klavíristy či samotný obchod s hudebními nástroji, jak na příkladu tří klavíristů ukazují Livia Laifrová a Alena Hönigová. Olga Mojišová sleduje možnosti Bedřicha Smetany související s provozováním jeho oper a vydáváním skladeb hudebními nakladatelstvími. Berenika Zemánková se zaměřuje na ekonomickou stránku divadelního provozu od legislativy až po každodenní rozhodování divadelního podnikatele Carla Josepha von Bertalan. Jan Mergl v příspěvku týkajícím se rytců skla dokládá, že umělecké nadání a řemeslné schopnosti byly už v 19. století typem kapitálu, se kterým bylo třeba počítat. Petra Trnková a Lucie Česká ve svých příspěvcích uvažují o trhu s uměním v souvislosti s vlivem nových reprodukčních technik na cirkulaci obrazů.

Kolektivní monografii symbolicky uzavírá studie Petry Kolářové věnovaná satirickému cyklu *Peníze*, který připravil František Kupka pro francouzský volnomyšlenkářský časopis *L'Assiette au Beurre*. Protagonistou cyklu je Monsieur Capital, jemuž výtvarník nezapomenutelným způsobem vtiskl fyziognomii bankéře. Tradiční alegorie lakomství jako jednoho ze sedmi smrtelných hříchů se tu prolнула s moderní karikaturou kapitalisty jako symbolu moci a kapitálu, jejichž propojení mělo neblahé společenské dopady.

Kateřina Piorecká – Martin Hrdina